

PAPER DETAILS

TITLE: HUCÛRÂT SURESİNİN ÖNE ÇIKARDIĞI ADAB-I MUASERET

AUTHORS: Musa Kazim Yılmaz

PAGES: 1-30

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/384015>

HUCÛRÂT SURESİNİN ÖNE ÇIKARDIĞI ÂDÂB-I MUÂŞERET

Musa Kazım YILMAZ*

Atıf@ Yılmaz, M.K, Hucûrât Suresinin Öne Çıkardığı Âdâb-ı Muâşeret, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, s. 1-30.

Öz

Kur'an'ın muhtelif surelerinde âdâb-ı muâşeretle ilgili çok sayıda ayet mevcuttur. Hadis bilginleri de, Hz. Peygamber'in bizzat yaşadığı ve ümmetine tavsiye ettiği âdâbı ve ahlâk kaidelerini ihtiva eden hadisleri, topladıkları hadis kitaplarında "Kitâbu'l Edeb" ya da "Bâbu'l Edeb" gibi özel başlıklar altında bir araya getirmişlerdir. Şunu da söylemekte fayda vardır: Edep kurallarının büyük bir bölümü, Hz. Peygamber'in birer sünneti olduğu gibi, daha önce geçmiş olan peygamberlerin sünnetinden olan âdâb-ı muâşeret kuralları da vardır.

"Âdâb" edeb kelimesinin çoğuludur. "Edeb", sözlük anlamı ile "terbiye", "utanma", "usul", "yol" ve "kaide" gibi anlamlara gelir. "Muâşeret" ise "birlikte yaşayıp iyi geçinmek" demektir. Bir İslam ahlâkı terimi olarak âdâb, "Göz önünde bulundurulması gerekli olan kaideler, usuller, ahlâken uyulması gereken hususlar, terbiye ve nezaket kuralları" anlamlarına gelir. Âdâb-ı muâşeret deyimi ise, topluluk içinde normal davranış şekilleri, insanların birbirleriyle geçinmelerinin usulü, nezaket, terbiye ve görgü kuralları demektir.

The Etiquette That Put Forward By The Hucuraat Surah

Abstract

There are many verses in various suras of Qur'an concerning etiquette. Hadith scholars brought together the Hadiths, which include the good manners and moral values that the Prophet himself lived and recommended to his Ummah, under special titles such as "Kitab al-Âdâb" or "Bab al-Âdâb". It is also useful to say that a great part of the Edep rules are the Sunnah of the Prophet, as well as the laws of the Sunnah of the past prophets.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi , Tefsir Anabilim Dalı, musakazimyilmaz@gmail.com

“Âdâb” is the plural form of the word “edeb”. The meanings of “Edeb” in the dictionary are “decency”, “shame”, “procedure”, “way” and “base”. “**Muâşeret**” means “living together and getting along well”. As an Islamic moral term “âdâb” means “necessary bases, procedures, ethical considerations that must be followed and the rules of decency and courtesy”. Additionally, the phrase “**Âdâb-ı muâşeret**” means “normal behavior patterns in the community, the way people get along with each other, courtesy, decency and etiquette”.

Giriş

“Âdâb” edeb kelimesinin çoğuludur. “Edeb”, sözlük anlamı ile “terbiye”, “utanma”, “usul”, “yol” ve “kaide” gibi anlamlara gelir. “**Muâşeret**” ise “birlikte yaşayıp iyi geçinmek” demektir. Bir İslam ahlakı terimi olarak **âdâb**, “Göz önünde bulundurulması gerekli olan kaideler, usuller, ahlaken uyulması gereken hususlar, terbiye ve nezaket kuralları” anlamlarına gelir. **Âdâb-ı muâşeret** deyiimi ise, topluluk içinde normal davranış şekilleri, insanların birbirleriyle geçinmelerinin usulü, nezaket, terbiye ve görgü kuralları demektir.

Daha geniş bir bakış açısıyla, toplum içinde yaşayan insanın, birlikte yaşadığı insanlarla uyum içinde yaşamasını sağlayan, hayatın günlük akışında insanların uymaları gereken ahlâk, terbiye ve nezâket kurallarına **âdâb-ı muâşeret** diyoruz. Başka bir deyimle, İslâm'ın güzel saydığı söz ve davranışları, hayır, nezaket, zarâfet, usluluk ve güzel ahlâk kurallarını **âdâb-ı muâşeret** diye tanımlamak mümkündür.

Kur'an'ın bize öğrettiği ahlâk ve âdâb, zamandan zamana, mekândan mekâna değişmeyen evrensel hayat düsturlarını ifade eder. İslam ahlak ve âdâbı diye nitelediğimiz bu sistemin en güzel örneği de Hz. Peygamber'dir(s). Kur'an bu hakikati şöyle ortaya koyar: (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ) “*Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin*”¹ Bu ayet-i kerime bir yandan Hz. Peygamberi (s) taltif ederken, bir yandan da müminlere mükemmel bir örnek sunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de, (أَمَّا بَعَثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ)

¹ Kalem, 68/4.

"Ben, ahlâkın güzelliklerini tamamlamak için gönderildim"¹ buyurarak ayetin manasını şahsında fiilen göstermiştir.

Resûl-i Ekrem (s), Kur'ân'dan ibaret olan güzel ahlâkını, hayatında yaptığı uygulaması ve tavsiyeleri ile ümmetine tebliğ etmiştir. Allah şöyle buyuruyor: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ ("كثيراً") "Ey inananlar! Andolsun ki, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah en güzel örnektir"². Bu ayet, Hz. Peygamber'i (s) örnek almaları için müminlere açıkça çağrıda bulunuyor. Yani, eğer Allah'ın rahmetinden ümitliyseniz ve ahiret saadetini arzuluyorsanız mutlaka Allah'ın elçisi Muhammed'e (s) benzemeye çalışmalısınız.

Hız. Peygamber (s) de hadis-i şeriflerinde güzel ahlâkın, yani Resûlullah'a benzemenin müminin hayatındaki önemini şöyle ifade buyurmaktadır: مَا مِنْ شَيْءٍ أَثْقَلَ فِي مِيزَانِ الْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ، وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ("لَيُبَغِّضُ الْفَاحِشُ الْبَدِيءُ") "Kıyâmet günü, müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır basan bir şey yoktur. Allah Teâla hazretleri, çirkin, düşük söz (ve davranış) sahiplerine buğzeder."³ Bir diğer hadis-i şerifte, (وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ) "İnsanlara iyi ahlakla muamele et"⁴ buyuruyor.

Buradan anlaşılıyor ki, Müslüman hiçbir zaman İslam'ı hayatında tatbik eden bir şahsiyet olduğunu unutmamalıdır. Her mümin, birey olarak bütünüyle İslam'ı temsil etme konumundadır. Her davranışının sonuçta onun dinine, yani İslam'a mal edileceğini bilmek zorundadır. Bu açıdan, İslam'ın nezaketine gölge düşürecek davranış ve ilişkilerden kaçınmak gerekir. "Müslüman" olduğunu söyleyen kimse, aynı zamanda İslam'ı temsil ettiğini de söylemiş olmaktadır. Bu fiilen de böyledir. Müslüman'ın sergileyeceği, âdâb-ı muâşerete aykırı her hangi bir kaba davranış, her şeyden önce davranış sahibinin hayatını şekillendirdiği öngörülen İslam'ı akla getirecektir.

Kura'n'da Âdâb-ı Muâşeret

¹Malik b.Enes, Muvatta, Hüsnü'l-Hulk (Mısır: tarihsiz), 8, I, 904.

²Ahzâb, 33/21.

³Tirmizi, Birr, 62. IV, 363.

⁴Tirmizî, Birr, 55, IV,355.

Kur'an'ın muhtelif surelerinde âdâb-ı muâşeretle ilgili çok sayıda ayet mevcuttur. Hadis bilginleri de, Hz. Peygamber'in bizzat yaşadığı ve ümmetine tavsiye ettiği âdâbı ve ahlâk kaidelerini ihtiva eden hadisleri, topladıkları hadis kitaplarında, "Kitâbu'l Edeb" ya da "Bâbu'l Edeb" gibi özel başlıklar altında bir araya getirmişlerdir. Şunu da söylemekte fayda vardır: Edep kurallarının büyük bir bölümü, Hz. Peygamber'in birer sünneti olduğu gibi, daha önce geçmiş olan peygamberlerin sünnetinden olan âdâb-ı muâşeret kuralları da vardır.

Kur'an'ın âdâb-ı muâşerete riayet etme konusundaki uyarısı açıktır: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ

شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ. "Ey inananlar! Kendinizi ve

*çocuklarınızı Cehennem ateşinden koruyun; onun yakıtı, insanlar ve taşlardır; görevlileri, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere başkaldırmayan, kendilerine emredilenleri yerine getiren pek haşin meleklerdir"*¹

Bu ayette Allah, hem kendimizi, hem de himayemiz altında bulunup da yetiştirmekle sorumlu olduğumuz çocuklarımızı Allah ve Peygamberinin razı olduğu güzel davranış biçimleri ile bezeyerek iyi birer mümin olmalarını sağlamamızı istemektedir. Her toplumun kendi sosyal yapısına göre Âdâb anlayışı farklıdır. Bu farklılık dini prensiplerden kaynaklanır. İslam'a göre âdâbın temel ölçüsünü Allah'ın koyduğu kurallar oluşturur. Bu ölçülere aykırı bir şekilde âdâb-ı muâşeret kuralları geliştirilemez. Kültürler arasındaki etkilenmelerde, milli benliğe aykırı tutumlardan kaçınmak nasıl gerekli ise, dinin bizzat belirlediği âdâbın da, kültürel etkilenmelere kurban edilmemesine dikkat etmek gerekir. Sözelimi, yemeği sağ elle yemek, İslamî ölçülere göre sünnet, yani bir Peygamber tavsiyesidir. Yabancı kültürlerin etkisi ile "Örf-adet bunu gerektirir, muâşeret âdâbındandır" diye yemeği özellikle sol el ile yemeğe kalkışmak, İslam âdâbına aykırıdır ve bilinçsizce bir harekettir.

Özellikle Kur'an'ın 49. Suresi olan Hucûrât Suresi baştanbaşa âdâb-ı muâşeretten bahseden bir suredir. Surenin iniş amacı, imana yakışır bir ahlak ve âdâbı Müslümanlara öğretmektir. Şimdi bu Surenin dikkatlerimize sunduğu edep kullarından söz edelim:

¹Tahrim, 66/6.

1-Allah'a ve Onun Resulüne Saygı:

Hucûrât Suresi (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَهِيدٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَاطِلٌ)

“Ey İman edenler! Allah ve Resûlünün önüne geçmeyin. Allah’a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir”¹ ayetiyle başlıyor. Bu ayet imanın en temel gereği olan Alah’a ve onun Resulüne saygıyı dile getirmektedir. Çünkü Allah’ı ve onun Resulünü kendisi için rehber kabul eden bir kişi, eğer inancında gerçekten samimi ise, hiçbir zaman kendi görüşünü Allah ve Resulünün emirlerinden üstün tutmaz. Herhangi bir konuda Allah ve Resulünün emirleri dışında bir görüşü benimsemez ve bu konuda bir karar almaz.²

Allah zımnen burada şöyle buyuruyor: “Ey İman edenler! Allah ve Resulünün önünde ileri gitmeyin. Yani onları aşmayın. Onların arkasında olun ve onlara bağlı olun.”³ Diğer taraftan Allah Ahzâb Suresinde, “Allah ve Resulü bir emir ve hüküm verdikleri zaman, artık mümin bir erkek veya mümin bir kadının kendi işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz”⁴ buyuruyor. Ancak Hucûrât’taki bu ayet vurgu bakımından Ahzâb Suresindeki ayetten bir adım ilerdedir ve daha kapsamlıdır.

Ahzâb ayetinde, hangi konularda Allah ve Resulü hüküm vermişlerse o konuda bir müminin başka bir karar verme hakkına sahip olmadığı belirtilmiştir. Hucûrât Suresindeki ayette ise iman sahiplerinin kendilerini ilgilendiren konularda acele davranmamaları, öne geçmemeleri, bir karar almadan önce Allah ve Resulünün ilgili konularda herhangi bir emrinin olup olmadığını araştırmaları gerektiği vurgulanmıştır. Daha açık bir deyimle, bir konuda Allah’ın kitabı Kur’an-ı Kerim’de ya da Resûlullah’ın (s) sünnetinde bir kural konulmuş ise ona göre hareket edilmeli, onun dışına çıkılmamalıdır.

Hucûrât’ın bu ayeti Allah’ın yüce kitabı Kur’an’a bağlılığı esas aldığı gibi Sünnet’e bağlılığı da esas almıştır. Aksi takdirde, ayetin hükmü Resûlullah’ın (s) hayatıyla kayıtlı olması gerekirdi. Başka bir ifadeyle, eğer bu ayet Sünnet’in de Kitab gibi İslam’ın temel kaynaklarından olduğunu ifade etmemiş olsaydı, Resûlullah (s) hayatta iken müminler onun verdiği emirlere bağlı kalacaklar ama vefatından sonra sadece Kur’an’dan sorumlu

¹Hucûrât, 49/1.

²Alusi, *Ruhu’l-Maanî* (Beyrut: tarihsiz), XXVI, 132.

³Mevdudi, *Tefhimü’l-Kur’an* (İstanbul: Hilal Yay.,1995), III,3088.

⁴Ahzâb, 33/36.

olacaklardı. Böyle bir iddiada bulunmak en hafif deyimle İslam ahlakı ve âdâbına aykırıdır.

Nitekim Hz. Peygamber (s) Muaz b. Cebel'i kadı olarak Yemen'e gönderirken *"Sen neye göre hüküm vereceksin ey Muaz?"* dediğinde, Muaz b. Cebel, *"Allah'ın kitabına göre hükmedeceğim Ya Resulellah"* dedi. Resûlullah (s), *"Peki, Allah'ın kitabında bulamazsan ne yaparsın?"* buyurdu. Muaz b. Cebel, *"Resûlullah'ın sünnetine müracaat ederim"* dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s), *"Onda da aradığını bulamazsan ne yaparsın?"* dedi. Muaz, *"O zaman kendim ichtihad ederim"* dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s), *"Peygamberinin elçisine Peygamber'in beğendiği yolu seçme imkânını veren Allah'a hamdolsun"* buyurdu.¹ İşte mümin bir şahsı mümin olmayan bir şahıstan ayıran şey, kendi içtiihadından önce Allah'ın kitabından ve Resûlullah'ın sünnetinden direktif almak ve onlara öncelik tanımaktır.² Başka bir deyimle, müminin görevi önce Allah ve Resûlünün buyruklarına kulak vermesi, burada bulamadığı konularda ise kendi görüşüyle amel etmesidir.

2-Sünnet-i Seniye'ye Saygı

Allah Hucûrât Suresinin 2. Ayetinde: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ) *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz başa gider"* buyuruyor. Resûlullah (s) hayattayken onun meclisinde oturanlara ve onun huzuruna çıkanlara Allah tarafından öğretilen edep ve terbiye buydu. Bu kuralın amacı, Hz. Peygamberle konuşurken Müslümanların son derece dikkatli olmalarını sağlamaktır. Resûlullah (s) ile konuşurken Müslüman sesini yükseltmemeli, kimin huzurunda olduğunu unutmamalıydı.

Bu edep ve terbiye kuralı her ne kadar Hz. Peygamber döneminde yaşayan insanları bağlıyor görünse de, bu kural Resûlullah'ın (s) vefatından sonra gelen nesiller için de geçerlidir. Mesela Resûlullah'ın (s)mübarek adı anılınca, onun bir hadis-i şerifi dile getirilince ona salâvat getirmek suretiyle ona saygı gösterilmeli ve hürmette kusur edilmemelidir. Onun ism-i şerifini

¹ Ebu Davud, *Sünen*, Ukdiye, 11.

² Mevdudî, *Tefhim*, III,3089.

sıradan bir insanın ismi gibi anmak, ismini zikrettikten sonra ona salâvat getirmemek, “Muhammed şöyle dedi, Muhammed şöyle yaptı” demek, Kur’an’ın bize öğrettiği edeb kurallarına aykırıdır. Hele hele teknik anlamda hadisçi olmayan bir insanın, zayıf bile olsa bir hadis için, “*Bu hadis benim kafama yatmıyor*” demesi, Resûlullah’a (s) gösterilmesi emredilen saygıya aykırıdır.

Ayetin sonunda yer alan “*yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider*” kısmı, Peygamber’e (s) saygısızlığın amelleri tamamen yaktığını ve insanı ateşe ehil ve müstahak bir duruma düşürdüğünü göstermektedir. Kısacası Resûlullah’ın sünnetine saygının, bir müminin en önemli vazifelerinden biri olduğu açıktır. Nitekim bundan sonra gelen ayette Allah, *إِنَّ الَّذِينَ يَعْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ* (*“Allah’ın elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar, Allah’ın, gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır”*¹ buyuruyor.

Yani Allah’ın imtihanlarından başarıyla geçen ve gerçekten kalplerinde takva bulunduğu kanıtlanmış olan kimseler, zaten Allah ve Resulüne saygıda kusur etmezler.² Fakat kimin kalbinde Allah ve Resulünün sevgisi yoksa onun kalbinde takva da yoktur. Peygamber’e (s) karşı sesi yükseltmek, ya da onun Sünnetine karşı saygısızlık yapmak sadece bir edepsizlik değil, aynı zamanda bu şahsın, Allah’a ve Resulüne itaatin ne olduğunu bilmediğini, kalbinin Allah korkusundan yoksun olduğunu da gösterir.

3-Asılsız Haberlere Karşı Dikkatli Olmak

Allah Hucûrât Suresinin 6. Ayetinde şöyle buyuruyor: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ* “*Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*”³

Nüzul sebeplerine bakıldığı zaman ayetin Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğu görülecektir. Rivayete göre Benî mustalik kabilesi Müslüman

¹Hucûrât, 49/3.

²Alusi, *Tefsir*, XXVI,137-138.

³Hucûrât, 49/6.

olunca Resûlullah (s), onlardan zekât toplamak üzere Velid b. Ukbe'yi görevlendirdi. Velid, Benî Mustalik bölgesine doğru yola çıktı. Fakat ya korkudan veya başka bir sebepten dolayı kabilenin obasına varmadan yolun yarısından geri döndü. Medine'ye, Resûlullah'ın (s) yanına döndüğünde, Benî Mustalik'in kendisine zekât vermeyi reddettiğini ve kendisini öldürmek istediklerini Hz. Peygamber'e (s) bildirdi. Rivayetlere göre Hz. Peygamber (s) bu duruma çok kızdı ve Benî Mustalik'in üzerine bir askerî birlik göndermeye karar verdi.

Askerî birlik yola çıktı. Fakat Resûlullah'ın (s) gönderdiği zekât memurunun gelmediğini gören kabile reisi Hâris b. Dirar¹ bir heyetin başında, Medine'ye gelmek üzere yola çıktı. Yolda, askerî birliğin komutanıyla karşılaştı. Haris b. Dirar, "Nereye gönderildiniz?" dedi. Komutan, "Senin üzerine" dedi. Haris, "Nedenmiş o?" dedi. Komutan, "Sen zekât vermeyi reddetmiş ve Resûlullah'ın (s) gönderdiği elçi Velid b. Ukbe'yi de öldürmek istemişsin de ondan" dedi. Haris, "Vallahi zekât vermeyi reddetmek ve Velid'i öldürmek şöyle dursun, biz kendisini görmedik bile. Biz iman etmişiz ve zekâtımızı vermeye hazırız" dedi. Haris Resûlullah'ın (s) yanına girince Resûlullah (s) ona, "*Zekât vermeyi reddedip elçimi öldürmek istemişsin öyle mi?*" dedi. Haris, "Seni hak ile gönderen Allah'a kasem ederim ki, ben onu görmedim, o da beni görmüş değildir. Allah Resulünün elçisi gecikince Allah ve Resulünün kızmış olabileceğinden korktuğum için buraya geldim" dedi.²

Bu rivayette görüldüğü gibi, böylesine kritik ve nazik bir dönemde asılsız bir habere dayanarak büyük bir faciaya yol açılabilirdi. Eğer Benî Mustalik'in reisi Hâris b. Dirar gelip durumu Resûlullah'a (s) arz etmemiş olsaydı, muhtemelen Resûlullah'ın (s) hazırladığı askerî birlik çoktan yola çıkar ve Benî Mustalik kabilesini kılıçtan geçirebilirdi. Bu açıdan Allah müminlerin, önemli bir konuda kendilerine ulaştırılan bir habere hemen inanmamalarını, haberi getiren kişinin güvenilir olup olmadığını araştırmalarını, kişinin yalancı ve fasık olmadığı anlaşıldıktan sonra harekete geçmelerini emretmektedir.

Bu ilahî emirden, uygulama alanı oldukça geniş olan İslamî (fikhî) bir ilke de ortaya çıkmıştır. Bu ilkeye göre bir İslam devletinin, güvenilir

¹ Hâris b. Dirâr, Müminlerin annesi Cüveyriyenin babasıdır.

² İbn Kesir, *Tefsir*, (Beyrut: 1987 (M)), IV,223-224 ; Alusî, *Tefsir*, XXVI,144.

olmayan bir kimsenin getireceği bir haber üzerine, araştırma yapmadan savaş kararı alması caiz değildir. Hatta hadis âlimleri bu ayete dayanarak, Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden kimselerin özgeçmişlerini araştırmak amacıyla cerh ve tadil ilmini (الجرح والتعديل) geliştirmişlerdir. Hadislerin sahlilik ve zayıflık dereceleri bu ilme göre belirlenmiştir. Yine İslam hukukçuları bu ilkeye dayanarak, şahitlik meselesinde, hak ve hukukun tespit edilmesi hususunda yalancı ve fasık bir kimsenin şahitliğini kabul etmemişlerdir.

Ayetten çıkarılan hükmün, müminlerin günlük hayatlarını ilgilendiren kısmına, yani âdâb-ı muâşeretini ilgilendiren yönüne gelince; bir mümin komşusu, dostu, akrabası veya mümin kardeşi hakkında duyduğu olumsuz bir haberi araştırmadan, haberi getiren kişinin durumunu incelemeden dikkate almamalıdır. Yalan-yanlış haberlere itibar edip mümin kardeşini, komşusu veya akrabasını küstürmek âdâba aykırıdır. Kuşkusuz burada yer alan "Haber"den maksat önemli haberdır. Yoksa adi konular için bize haber getiren herkesin durumunu ve haberin doğru olup olmadığını araştırmaya mecbur değiliz.

4-Dargınları Barıştırmak

Allah (c.c.) Hucûrât Suresinde şöyle buyuruyor: (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa (kavga ederlerse) aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."¹

Aslında Müslümanların kendi aralarında kavga etmelerinin alışılmış bir şey olmadığını bu ayetin ifade tarzından anlamak mümkündür. Zira ayette, "Birbirleriyle kavga ettikleri zaman" yerine "Birbirleriyle kavga ederlerse..." ifadesinin seçilmiş olması bunun en açık delilidir.² Çünkü müminlerin birbirleriyle kavga etmeleri dinin temel ilkelerine ve âdâb-ı

¹Hucûrât, 49/9.

²Mevdudî, *Tefhim*, III,3096.

muâşerete aykırıdır. Ancak ayet, nadiren de olsa böyle bir olayın meydana gelmesi halinde Müslümanların ne yapması gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta “fırka” yerine “Taife” kelimesinin seçilmiş olmasıdır. Çünkü Arapçada “Fırka” kelimesi büyük gruplar için, “Taife” kelimesi ise küçük gruplar için kullanılır. Bu da gösteriyor ki, kavga etmek Allah’ın yanında tasvip edilmeyen bir olay olup Müslümanların büyük guruplarının böyle bir olaya karışmaları beklenmemektedir.¹

Ayette yer alan (فَقَاتِلُوا آلِي بَنِي نَفِيءٍ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) “Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın” cümlesi, saldırgana karşı yapılacak savaşın sırf saldırganı cezalandırmak amacıyla yapılamayacağını, aksine Allah’a boyun eğmesi ve onun emrine itaat etmesi için yapılması gerektiğini göstermektedir. Saldırgan taraf ne zaman Allah’ın emrine boyun eğerse o zaman ona karşı savaş terk edilir. Allah’ın emrine dönmekten maksat ise, iki tarafın savaştan el çekmesi ve müminlerin arasında barışın sağlanmasıdır. İki taraf da Allah’ın hükmüne boyun eğdiğinde yapılacak olan, iki tarafın haklarının gözetildiği adaletli bir barıştır.²

Ayetin sonunda yer alan, (فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) “Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever” kısmı şunu ifade ediyor: “Saldırgan olan çete veya grup, saldırıdan vazgeçip barış emrine uyar uymaz ona karşı kuvvete başvurulmaya son verilmelidir. Zira asıl amaç, tarafların barış çağrısına olumlu cevap vermeleridir. Ancak bu barışı görüşmelerini yaparken iki taraf arasında adil davranın ve adaletin inceliklerine riayet edin. Çünkü Allah adaletin inceliklerine riayet edenleri sever.”

Anlaşılan o ki, Müslümanlar, kavga eden taraflardan hangisinin haklı hangisinin saldırgan olduğunu tespit etmeli, hak üzerinde olan tarafı desteklemeli, saldırgan taraf barışa yanaştığında da adil bir şekilde iki tarafı barıştırmalıdır.

¹A.g.e.,a..y.

²Seyyid Kutub, *Fi Zilali’l-Kur’an* (Beyrut: Darü’s-Şurûk, tarihsiz), XI,3343.

Ayette geçen (فَأَصْلِحُوا), (فَقَاتِلُوا) ve (وَأَقْسِطُوا) emirleri, öncelikle yetkililere birer hitaptır. Bununla beraber, kavga eden iki grup dışında kalan bütün müminleri kapsamaktadır. Yani eğer iki Müslüman grup kavga ediyorsa öncelikle Ulü'l-emrin (devlet yöneticilerinin) buna müdahale etmesi gerekir.¹ Bu takdirde Allah'ın emri, farz-ı kifaye olarak yerine getirilmiş olur. Eğer iki grup kavga ederken Müslümanlar bunu seyrediyor ve müdahale etmiyorlarsa bu durum Allah'ın emrine isyan etmek anlamına gelir ve bütün Müslümanlar bundan sorumludur. Bu yüzden iki mümin grup arasında bir kavga meydana geldiğinde bütün Müslümanların, ya da Müslümanlar adına hareket eden bir grubun bu kavgaya müdahale edip barışı sağlamak için ciddi çaba sarf etmesi gerekir.

Hanbelî mezhebine mensup âlimler barışa yanaşmayan saldırgan (bağî) tarafla savaşmanın cihattan daha efdal olduğunu söylemişlerdir. Buna, Hz. Ali'nin (r), kendi hilafeti döneminde cihadı terk edip Muaviye ile savaşmasını delil getirmişlerdir. Ancak bu durum, saldırgan tarafla savaşmayı terk etmenin büyük bir fitneye vesile olması halinde geçerlidir.² Diğer taraftan bu ayet muhakkik ulemanın çoğu tarafından, saldırgan grubun fasık olduğuna ve iman dairesinden çıkmadığına delil kabul edilmiştir. Bu da Müslümanların birbirilerini kolayca tekfir etmemeleri konusunda ciddi bir uyarı niteliğindedir.

5-Kardeşlik Hukukuna Riayet Etmek

Allah Hucûrât 10. Ayette şöyle buyuruyor: (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ) (أَخَوَيْكُمْ وَأْتِقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) “Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.” Bu ayet, dünya Müslümanlarının evrensel kardeşliğinin temelini oluşturmaktadır. Yani başkaları değil, sadece müminler kardeşir. Nitekim başka din mensupları arasında “kardeşlik” derecesinde bir yakınlaşmanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Hz. Peygamber (s), İslam kardeşliğinin bu üstün faziletini değişik vesilelerle dile getirmektedir.

(فَأَصْلِحُوا) emrinin başındaki (فَ) harfi takip içindir. Bu da, mümin kardeşlerin arasını düzeltmenin imanın bir gereği olduğuna delalet

¹Alusî, *Tefsir*, XXVI,151.

²Alusî, a.g.e, a.y.

etmektedir.¹ Nitekim Allah bir başka ayette, (فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا) (اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) “Eğer siz gerçek müminler iseniz Allah’a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah’a ve Resûlüne itaat edin”² buyuruyor. “İslah-ı zat-ı Beyn” denilen arayı düzeltmek ve dargınları barıştırmak, tıpkı sadaka vermek kadar hayırlı bir iştir. Buna göre dargın iki Müslümanı barıştırmak müminlerin üzerine farzdır.

Müslümanın Müslümanla üç günden fazla dargın durması, kardeşlik hukukuna riayet etmek bakımından helâl değildir. Nitekim Peygamberimiz (s) “Bir Müslümanın kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl olmaz”³ buyurmuştur. Bir müminin mümin kardeşine dargın durma hakkı üç gündür. Üç günün sonunda kim barışa yanaşırsa sevabın büyüğüne o nail olur. Din kardeşliği İslam toplumunun en önemli temel dinamiklerinden birisi olduğu için, her müminin kardeşlik hukukuna riayet etmesi gerekir.

6-Alay Etmemek

Geçen iki ayette Müslümanlar arasında meydana gelebilecek kavgalarla ilgili emirler verilmiş, müminlerin birbirleriyle din kardeşliği gibi kuvvetli bir bağla bağlı oldukları, bu sebeple Allah’tan korkarak birbirleriyle iyi ilişkiler kurmak zorunda oldukları vurgulanmıştı. Şimdi tefsirine göz atacağımız ayette ise, bir toplumda insanlar arasındaki ilişkileri bozan ayıplardan ve kötü huylardan söz ediliyor. O kötü huylardan birisi müminlerin birbirleriyle alay etmeleridir.

Hucûrât Suresinin Müslümanlara öğrettiği âdâb-ı muâşeretten birisi de mümin kardeşle alay etmemektir. Allah şöyle buyuruyor: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) “Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler.”⁴

Ayete dikkat edildiği zaman, alay edilmemesi konusunda kadınlardan ve erkeklerden ayrı ayrı söz edildiği görülür. Bunun sebebi,

¹Alusî, Tefsir, XXVI,155.

²Enfal/8/1.

³ Müslim, Birr, 28-34, III,1984-1985.

⁴Hucûrât, 49/11.

İslam'ın kadınlı-erkekli karışık toplanma adetlerine tamamen karşı olmasıdır.¹Çünkü İslam toplumunda Kadınlı-erkekli toplantıların yapılması ve kadınlarla erkeklerin bu karma toplantılarda birbirilerini serbestçe alaya almaları ve birbirleriyle eğlenip dalga geçmeleri baştan engellenmiştir.

Mücahid'e göre bir topluluğun diğer bir topluluğu alaya almasından maksat, zenginlerin fakir insanları alaya almasıdır.²İbn Zeyd'e göre alay, kusurunu gizlemeye çalışan bir kimsenin kusurunu ortaya çıkarmaya çalışmaktır.³Ancak ayette geçen (لَا يَسْخَرُ) “alay etmesin” yasağını herhangi bir özel manaya çekmek doğru olmaz. Çünkü ayet, asıl itibarıyla müminlerin birbirilerini ayıplamalarını ve alaya almalarını yasaklamaktadır. Mümini rencide eden ve onu rahatsız eden istihzalar, hangi sebebe dayanırsa dayansın bu yasağın kapsamındadır.

Müfessir Razi'ye göre alay, bir kimsenin mümin kardeşini önemsememesi ve ona iltifat etmemesidir.⁴Alusi'ye göre alay bir kimseye aşağı gözle bakmaktır.⁵ Müfessir Kurtubî'ye göre bir mümini hakir görmek ve onun ayıplarına dikkat çekmektir.⁶ Bu görüşlerden anlaşıldığına göre alay farklı şekillerde olabilir. Bu bazen hareketle, bazen sözle, bazen kaş-göz işaretiyle, bazen de ima yoluyla olabilir. Bazen de muhatabın sözlerine ve hareketlerine gülmekle olabilir.

Nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayetlere göre Benû Temim kabilesinden bazı kişiler Bilal-ı Habeşî, Ammar b. Yasir, Suhayb-ı Rumî ve Huzeife'nin mevlâsı Sâlim'le alay etmişler; ayet bunun üzerine nazil olmuştur. Bir başka habere göre, bazı Müslümanlar İkrime b. Ebû Cehil için, “Ümmetin firavununun oğlu geliyor” diyerek alay etmişler; ayet bunun üzerine nazil olmuştur. Bir diğer rivayete göre, Hz. Aişe'nin kısa boylu olan Zeyneb bt. Huzeime el-Hilalî'nin boyuna dikkat çektiği için ayet nazil olmuştur. Bir diğer rivayete göre Hz. Aişe ve Hafsa, bohçasının bir ucu yerde sürünen Ümmü Seleme hakkında, “Köpeğin diline benziyor” dedikleri için bu ayet nazil olmuştur.⁷

¹Mevdudî, *Tefhim*, III,3106.

²Taberî, *Tefsir*, XXVI,83 (Kahire:1975).

³Taberî, *Tefsir*, a.y.

⁴Razi, *Tefsir* (Tahran, tarihsiz), XXVIII,131.

⁵Alusi, *Tefsir*, XXVI,152.

⁶Kurtubî, *Tefsir*, (Beyrut, tarihsiz), XV,224.

⁷Alusi, *Tefsir*, XXVI,152.

Bütün rivayetlerden anlaşılıyor ki alay, bir kimsenin hoşlanmayacağı bazı şeyleri söylemek veya yapmaktır.

7-Kötü Lakap Takmamak ve Ayıplamamak

Hucaurat Suresinin öne çıkardığı âdâb-ı muâşeretten birisi de mümin kardeşine kötü lakap takmamaktır. Allah Hucûrât'ın 11. Ayetinin devamında şöyle buyuruyor: (وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ) (الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ) “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır!”

Ayette dikkat çeken en önemli cümle, (وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ) “Birbirinizi/nefislerinizi karalamayın” kısmıdır. “Lemz” kelimesi, alay etmenin yanı sıra sataşmak, karalamak, laf atmak, suçlamak, iftira etmek, ayıplamak, açıkça veya gizlice kınamak gibi anlamlar taşımaktadır. Bütün bu davranışlar, müminler arasındaki ilişkiyi bozduğu, toplumda huzursuzluk ve kavgalara neden olduğu için haram kılınmıştır.

(وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ) “Birbirinizi karalamayın” yerine (وَلَا تَلْمِزُوا بَعْضُكُمْ بَعْضًا) “Nefislerinizi karalamayın” denilmesinin amacı, müminler arasındaki kardeşlik bağına işaret etmektir. Çünkü müminler bir tek nefis hükmündedirler. Buna işaret eden başka ayetler ve hadisler de vardır.¹

Ayetin “birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın” cümlesiyle, müminlerin küçük düşürücü lakaplarla birbirilerini çağırmaları yasaklanmıştır. Rivayete göre ayet, Müslüman olduktan sonra birbirilerine “Ey Yahudi, Ey Nasranî” şeklinde hitap eden ve lakap takan müminler hakkında nazil olmuştur.² İmam Nevevî'ye göre bir insanı, hoşlanmadığı bir lakapla çağırmak ittifakla haramdır. Bu lakap ister şahsına ait bir sıfat olsun, ister anne veya babasına ait olsun, fark etmez.³

Şu var ki, bir mümini güzel lakaplarla çağırmak haram değildir. Nitekim her sahabinin hoşlandığı bir lakabı vardı. Mesela Hz. Ebû Bekir için “Siddîk”, Hz. Ömer için “el-Farûk”, Hz. Hamza için “Esedullah”, Hz. Halid b. Velid için “Seyfullah”, Hz. Ali için “el-Murtadâ”, Hz. Osman için “Zun-Nureyn” lakapları kullanılmıştır. Müfessir Zemahşerî'nin naklettiği bir

¹ Alusî, *Tefsir*, XXVI, 153.

² Alusî, *Tefsir*, XXVI/154; Kurtubî, *Tefsir*, XVI, 328.

³ Alusî, *Tefsir*, a.y.

rivayete göre Resûlullah (s), “Müminin mümin üzerindeki haklarından birisi de onu en güzel lakaplarla çağırmasıdır” buyurmuştur.¹

Ne var ki, ayet-i kerime ile haram kabul edilen “lakapla çağırmanın” da istisnaları vardır. Mesela saçı dökülmüş olan birisini, saçının olmadığını ifade eden bir lakapla ve tarif amaçlı çağırarak veya ondan o lakapla söz etmek haram kabul edilmemiştir. Nitekim Hz. Ömer’i, Hacerü’l-Esved’i öperken gören Abdullah b. Sercis, “Dazlak kafalının Hacerü’l-Esved’i öptüğünü gördüm” demiştir.² Bu hadisi şerh eden İmam Nevevî, “Ayıplama gayesi olmamak kaydıyla bir mümini bazı nahoş sıfatlarla çağırarak haram değildir” diyerek bu hadisi delil göstermiştir.³ Bu konu hakkında en güzel ölçüyü koyan Abdullah b. el-Mubarek’tir. Kendisine, “Bir kimseye uzun, kör, topal... Demek caiz midir?” diye sormuşlar. Abdullah b. Mubarek bu soruyu, “Eğer kişinin ayıbını değil de sıfatını kastederse caizdir” şeklinde cevaplamıştır.

Kur’an-ı Kerim alay, ayıplama ve kötü lakap takma gibi üç önemli manevi hastalığı yasakladıktan hastalıktan nehyettikten sonra, sosyal hayatta yol açtıkları kötü tesirlerine işaret etmek amacıyla (بِسْمِ الْإِسْمِ الْفُسُوقِ) “İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır!” veya “İmandan sonra kötü adla çağrılmak ne çirkin bir şeydir!” buyurdu. “Fasıklıkla yâd edilme” veya “Kötü adla çağırılma” konusunda iki mana vardır:

Birincisi, iman edip mümin tanınarak ve müminlerin derecesine çıkan kimselerin fasıklıkla anılmalarıdır. Müfessir Beydavî bu görüşü tercih ederek şöyle der: “Burada özellikle kast edilen mana, müminleri küfür ve fasıklığa nispet ederek ayıplamaktır.”⁴

İkincisi ise, mümin olan kimselerle alay eden onlara kötü lakap takan ve onları değişik vesilelerle ayıplayanlar ancak fasıklardır. Buna göre ayetin manası, “İmana geldiği halde müminlerin yaptıkları bu gibi çirkinlikler sebebiyle fasıklıkla yâd edilmeleri kendileri için ne fena şeydir!” şeklindedir. Müfessir Alusî bu ikinci manayı tercih etmiştir.⁵

¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,370.

²Müslim, *Sahih, Kitabu’l-Hac*, 250.

³Müslim, *Şerh-i Nevevî*, (Beyrut: tarihsiz), IX,1.

⁴Beydavî, *Tefsir* (Beyrut: 1985), II,223.

⁵Alusî, *Tefsir*, XXVI,155.

Ayetin sonunda yer alan (وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) kısmıyla, tevbe etmeyenlerin zalimlerden sayılacakları vurgulanmıştır. Bu kısım şöyle bir mana hatıra getirmektedir: Bilindiği gibi alay, kötü lakap takma ve ayıplama küçük günahlardan sayılırlar. Bu açıdan onları işleyen bir mümin hemen zulüm ve fasıklıkla itham edilemez. Ama bir kimse yaptığı bu çirkin hareketlerden dolayı tevbe etmezse ve bunları yapmaya devam ederse, pişmanlık duymadan yaptıklarında ısrarcı olursa o kişi zalim sıfatını kazanır.¹

Hülasa Müminler birbirinin kalbini kıracak, birbiri hakkında söylentiler çıkaracak, birbirini küçük düşürecek, birbirinin zaafalarını ve ayıplarını ortaya koyacak davranışlardan uzak durmalıdırlar. Çünkü bu tür şeyler, insanlar arasında kırgınlık ve düşmanlıklara yol açar, başka unsurlarla birleşerek büyük fitnelere sebep olurlar. Kur'an bu emirlerle herkesin şeref ve haysiyetini koruma altına almıştır. Hiç kimsenin, bir başkasının onurunu zedeleyecek davranışlarda bulunmasına izin vermemiştir.

8-Su-i Zanda Bulunmamak

Müslümanların arasında mevcut olan itimadı sarsan ve sosyal bünyeyi zayıflatan hastalıklardan birisi de müminler hakkında kötü zan beslemektir. Kur'an bu hususu şöyle ifade ediyor: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bazıları günahıdır.”

Bu ayetle yasaklanan, müminler hakkında su-i zanda bulunmaktır. O halde müminler birbirileri hakkında hüsn-ü zan beslemeleri ve iyi niyet sahibi olmaları gerekir. Bu yüzden “Bütün zanlardan sakının” yerine “Zannın çoğundan sakının” buyurulmuştur.² Başka bir deyimle, ayette yer alan “zannın çoğu” lafzı, hayır ve iyi niyet üzerine bina edilen bütün zanları yasağın dışında bırakmıştır. “Müminler hakkında iyi zan besleyin” hadisi bu manaya delalet etmektedir.³

Müfessir Zemaşerî ayette yer alan (كَثِيرًا) lafzının nekre olarak zikredilmiş olmasına dikkat çekerek şöyle demiştir: “Bu lafzın nekre olarak zikredilmesi, ‘bazısı, bir kısmı’ manasını ifade etmek içindir. Aynı zamanda

¹ Razi, *Tefsir*, XXVIII,123.

² Taberî, *Tefsir*, XXVI,85.

³ Razi, *Tefsir*, XXVIII,128.

sakınılması gereken bazı zanların bulunduğunu da gösterir. Böylece bir müminin araştırıp düşünmeden, doğru ile yanlış karşılaştırmadan zanna cesaret etmemesi gerektiğine de işaret etmektedir. Eğer o lafız (الكثير) şeklinde marife olsaydı, zandan sakınma emri, az sayıdaki zanna değil de çok miktardaki zanna aitmiş gibi olurdu. Bu da sakınılması gereken zannın çoklukla sıfatlanmış zan olduğuna, azlıkla sıfatlanan zanna ruhsat varmış gibi bir mananın anlaşılmasına sebep olurdu.”¹

İmam Fahreddin Razî, “Zanların çoğundan sakının” ve “Çünkü bazı zanlar günahtır” ifadelerine dikkat çekerek, bu lafızların tercih edilmesinin ihtiyata işaret olduğunu söyler. Özetle şöyle der: “Mesela eşkıyalarıyla meşhur olan bir yolda her zaman yol kesiciler olmayabilir. Eğer yol kesme olayı birkaç kez vuku bulmuşsa hiç kimse tek başına o yolda seyahat etmeye cesaret edemez. Ancak yol kesicilerin yolda olmadığını kesin olarak bilen birisi arkadaşlarıyla o yolda seyahat edebilir. Zan da böyledir. Zahire çıkan kesin deliller olmadığı sürece zanna gidilmez. Bazı konularda ise, tam bir araştırma ile elde edilen içtihadattan sonra zanna gidilebilir.”²

Zanların çoğundan sakınılması gerektiğinin hikmeti, “çünkü zanların bir kısmı günahtır” cümlesiyle izah edilmiştir. Cümlede yer alan (بعض) “günah” kelimesi, sevabın yerine geçen ve sevabın işlenmesine engel olan fiillerdir.³ Bir diğer tarife göre zan, sonunda üzerine ceza terettüp eden günahtır.⁴ Bu tarif ile zannın ilgisi şöyle kurulabilir:

Zan, ihtimal üzere verilen bir hüküm olduğundan bazısı asla doğru çıkmaz. Böyle olunca başkasının hakkına tecavüz söz konusu olabilir. Başka bir ifadeyle, zanda bühtan ve iftira söz konusu olabilir. Özellikle zannın kaynağı mücerret nefsî arzular olunca hata olma ihtimali daha yüksek olur. Görüldüğü gibi zannın bazısı insana manevi bir vebal yükleyince zarara düşmemek için mutlaka ihtiyatlı olmak ve hangi tür zandan olduğunu araştırmak üzere zannın çoğundan sakınmak gerekir⁵

“Bazı zanlar” ifadesi, zannın kısımlara ayrıldığını göstermektedir. Gerçekten de üç türlü zan vardır:

¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,370.

²Razî, *Tefsir*, XXVIII/134.

³Ragıblısfahanî, *Müfredatü'l-Kur'an* (İstanbul: 1986), 9.

⁴Elmalî Hamdi Yazır, *Tefsir* (İstanbul:1970), VI,447.

⁵Elmalî Hamdi, a.y.

a) **Vacip olan zan:** Allah ve müminler hakkında hüsn-ü zanda bulunmak vaciptir. Hakkında kesin delil bulunmayan ve içtihatla elde edilen fikhî hükümler de bu kabildendir.¹ Allah şöyle buyuruyor: “*Bunu (Hz. Aîşe ile ilgili iftirayı) işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsn-ü zanda bulunmaları ve: ‘Bu apaçık bir iftiradır’ demeleri gerekmez miydi?’*”² Resûlullah (s) (حسن الظن من الايمان) “*Hüsn-ü zan imandandır*”³ buyurmuştur. Bu hadis zannın vacip olanına işaret etmektedir.

b) **Mübah olan zan:** Geçim derdiyle alakalı olan zanlar mubahtır. Çünkü geçim işine zanla başlanır. Hiç kimsenin mutlaka kazanması garantisi yoktur. Ayrıca bir mahkemenin işi zan veya kaniya dayanır. Bir hâkim zanlının ve tanıkların ifadelerine bakarak bir kaniya ulaşabilir. O zamana kadar zanla hareket eder. Çünkü her davanın esasını ve adil sonucunu bilme yeteneğine sahip değildir. Bu yüzden hâkim hep zanna göre hareket eder ve zann-ı galiple karar verir. Bu yüzden hâkimin zanda bulunması mubahtır.⁴

c) **Haram olan zan:** Allah, peygamber ve Müminler hakkında gereksizce ve sebepsiz olarak kötü zanda bulunmak haramdır. Burada zanda bulunan kişinin niyeti kötüdür. Amacı zarar vermektir. Ayette “zannın çoğu” ve “zannın bazıları” ifadeleriyle kast edilen bu şekildeki su-i zanlardır. Nitekim Hz. Peygamber (s) Bir hadisinde (إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ)، “*Zandan sakının zira zan, sözlerin en yalanıdır*”⁵ buyurmuştur.

Ne var ki, kötü niyete dayanmasına rağmen haram olmayan bazı zanlar da vardır. Mesela, bir kişinin geçmişinde bulunan kötü davranışlar sebebiyle onun hakkında kötü düşünmek için yeterli sebep bulunabilir. İslam, böyle bir kişi hakkında safiyane bir şekilde iyi düşünmeyi emretmez. Ancak caiz olan bu kötü zannın son sınırı, onun muhtemel şerrinden kurtulmak için gereken tedbirleri almaktır. Bunun ötesine gidip zan sebebiyle kişi aleyhinde harekete geçmek caiz değildir.⁶

Sosyal bünyeye zarar vermesi bakımından su-i zan çok tehlikeli sonuçlar doğurur. Bu yüzden, su-i zanda bulunmamak, aynı zamanda su-i

¹Beydavî, Tefsir, II,126.

²Nur, 24/12.

³Ebû Davud, *Sünen*, Edeb, 81.

⁴Mevdudî, *Tefhim*, III,3109.

⁵Buhari, *Sahih*, Edeb, 57; Müslim, *Sahih*, Birr, 28.

⁶Mevdudî, *Tefhim*, a.y.

zanna vesile olmamak için azami gayret göstermek gerekir. Ebu'l-Aliye şöyle der: *“Biz hizmetçiye teslim ettiğimiz eşyayı, ondan şüphelenmeyelim diye mühürlemek, ölçmek ya da saymakla emr olunmuştuk. Bunu, kötü ahlaka alışmasınlar yahut bizler onlar hakkında su-i zanda bulunmayalım diye yapardık.”*¹

Enes b. Malik'in rivayetine göre Resûlullah (s) efendimiz, hanımlarından biriyle bulunduğu sırada bir adam kendisine rastladı. Resûlullah (s) o adamı çağırarak ona, *“Ey Fulan! Bu benim filanca hanımımdır”* dedi. Adam bu işe hayret ederek, *“Kimseye su-i zanda bulunmadım ki, sizin hakkınızda su-i zanda bulunayım Ya Resûlellah”* dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s), *“Hakikaten şeytan, insanoğlunun kan damarında dolaşmaktadır”* buyurdu.²

Bu iki hadisten anlaşılacağı gibi, mümin kötü zanda bulunamayacağı gibi, kötü zanna vesile de olmamalıdır. Şeytan herkese vesvese verdiği için karşıdaki insanın kötü zanda bulunmasına fırsat vermemek gerekir.

9-Tecessüs (Özel Hayatı Araştırmak)

Müminlerin manevi gücünü sarsan kötü alışkanlıklardan birisi de tecessüs, yani özel hayatı araştırmak ve ayıpları kurcalamaktır. Müminlere bir dizi âdâb-ı muâşeret kuralı öğreten Allah, Hucûrât Suresinde, (وَلَا تَحَسُّسُوا) *“Birbirinizin ayıplarını ve kusurlarını araştırmayın”*³ buyurmuştur. Genel anlam itibarıyla “araştırmak” demek olan tecessüsten maksat, müminlerin özel hayatlarındaki kusurlarını araştırmaktır. Hasan-ı Basrî, İbn Recâ ve İbn Sirîn ayeti (وَلَا تَحَسُّسُوا) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatte bir mana değişikliği söz konusu değildir. Çünkü “tahassüs” ile “tecessüs” aynı manaya gelmektedir.

Bazen insan “Su-i zan kötüdür. O halde gerçeği öğrenmek için bu adamı araştırayım” diyerek mümin kardeşinin özel hayatını ve gizli hallerini araştırmak isteyebilir. Hatta ayıplarını araştırmak için adam tutar ve onun hakkında gizli bir şekilde casusluk yapar. Böylece Allah ile kul arasında olan ve Allah tarafından setredilen bazı bulguları elde eder. Bununla da kalmaz bulduklarını yaymaya başlar. Kuşkusuz böyle bir ahlaksızlığın İslam

¹Fazlullah el-Cilâlî, *Tevhidü Edebi'l-Müfred* (Beyrut: 1388), I,265.

²Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: 1985), III,156.

³Hucûrât, 49,12.

toplumuna vereceği zarar çok büyüktür. İşte Kur'an su-i zannı yasakladığı gibi, insanların gizli hallerini araştırmayı da yasaklamıştır.

Ayetten şunu anlamalıyız: *“İnsanların özel hayatlarını araştırıp kurcalamayın. Onların sırlarını öğrenmeye çalışmayın. Birbirinizin ayıplarını araştırmayın ve başkalarının yaptıklarını öğrenmeye çalışmayın.”* İnsanların özel hayatlarını araştırmak, ister iyi niyetle, ister kötü niyetle, ister sırf merakını gidermek için yapılsın kesinlikle haramdır. İnsanların özel mektuplarını okumak, iki kişi arasındaki konuşmaya kulak kabartmak, komşuların evlerini gözetlemek ve insanların ailevî meselelerini kurcalamak aynı şekilde haramdır.

Ebû Davud'un tahririne göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: (يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَكَمْ يَدْخُلُ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ لَا تَتَّبِعُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعْ أَعْمَالَهُمْ وَمَنْ يَتَّبِعْ أَعْمَالَهُمْ يَفْضَحْ فِي بَيْتِهِ) "Ey diliyle iman edip fakat kalbine iman girmemiş olan topluluk! Müslümanları gıybet etmeyin ve onların gizli hallerini araştırmayın. Kuşkusuz kim Müslümanların gizli hallerini araştırırsa Allah da onun gizli hallerini araştırır ve evinin orta yerinde onu rezil-rüsva eder."¹

Rivayet göre Hz. Ömer (r) geceleyin Medine'yi dolaştığı sırada şarkı söyleyen bir adamın sesini işitti. Ömer şarkı sesini duyar duymaz öfkeyle bahçe duvarından atlayıp içeri girdi; baktı ki, bir cariye şarkı söylüyor; bir adam da elinde kadehle içki içiyor. Ömer adama, *“Ey Allah'ın düşmanı! Sen günah işleyeceksin de Allah seni rezil-rüsva etmeyecek mi sanıyorsun?”* dedi. Bunun üzerine adam, *“Acele etme Ya Emîre'l-Müminin, Eğer ben Allah'a karşı bir günah işledimse sen Allah'a karşı tam üç günah işledin. Çünkü Allah, ‘Müminlerin ayıplarını araştırmayın’ der, sen benim ayıplarımı araştırdı. Allah, ‘Evlere kapılarından girin’ der, sen duvardan atlayıp girdin. Allah, ‘İzin almadan ve ehline selam vermeden evlere girmeyin’ der izin almadan ve selam vermeden içeri girdin”* dedi. Bunları duyan Hz. Ömer, ev sahibiyle helalleşip evden ayrıldı”²

Buradan da anlaşıyor ki, sadece fertler değil devletler de insanları cezalandırmak için onların gizli ve mahrem hallerini araştıramazlar. Devlet sadece güvenlik için tecessüste bulunup istihbarat toplayabilir. Söz gelimi

¹Ebû Davud, *Sünen*, Edeb, 35; İbn Hanbel, *Müsned*, IV,421.

²Alusî, *Tefsir*, XXVI, 157.

devlet suç işlemek üzere örgütlenmiş bir grup insanın davranışlarından kuşkulanırsa, bu durum güvenliği ilgilendirdiği için onlar hakkında tecessüs ve istihbarat caizdir. Ama devletlerin insanları cezalandırmak için gizli istihbarat örgütlerini kurup insanların özel hayatlarını ilgilendiren ayıp ve kusurlarını araştırmaları haram kapsamındadır. Devletlerin kurdukları istihbarat örgütleri güvenliği sağlamak içindir. Gizli ve saklı kötülöklere gelince, insanları bu kötölöklölerden vazgeçirmenin yolu tecessüs değil, eğitim ve nasihattir.

10-Gıybet Etmemek

Hucûrât Suresinin öne çıkardığı âdâb-ı muâşeretten birisi de müminleri gıybet etmemektir. Çünkü gıybet sosyal nitelikli manevi hastalıkların başında gelir. Kur'an gıybeti ağır bir mesel ile yasaklamıştır. Hucûrât Suresinin 12. Ayetinin devamı şöyle *بَعْضًا أَيْحِبُّ أَحَدُكُمْ) : وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمُ* "Birbirinizi gıybet etmeyiniz. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz. Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."

Gıybet bir insanın, mecbur olmadığı halde bir başkasının arkasında, duyduğunda hoşuna gitmeyeceğı şeyler konuşmasıdır.¹ Fakat gıybeti en güzel tarif eden Resûlullah'tır (s). Bir gün ashabına, "Gıybet nedir, bilir misiniz?" dedi. Ashab, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s), "Kişinin Müslüman kardeşini, hoşlanmayacağı bir şeyle zikretmesidir" buyurdu. Bunun üzerine Ashab, "Eğer söylediğın Müslüman kardeşinde varsa?" dediler. Resûlullah (s), "Eğer söylediğın onda varsa onu gıybet etmiş olursun; eğe yoksa ona bühtan ve iftira atmış olursun" buyurdu.²

Hadiste, "kardeşini zikretmendir (anmandır)" ifadesi hem sarih (açık) hem de kinaî lafızlara şamildir. Başka bir deyimle, ister açık açık anlatsın, ister ima, işaret ve remz yoluyla anlatsın, fark etmez. Çünkü gıybetin haram oluşunun asıl sebebi, gıybet edilen kişinin kusurlarını başkasına anlatarak ona eziyet etmektir. Bu iş, anlatım yollarından

¹Rağıb, *Müfredat*, 552.

²Müslim, *Sahih*, Birr, 70.

hangisiyle yapılırsa yapılısın durum değişmez.¹ Gıybetle ilgili lafızlar kişinin bedeni, nesebi, ahlakı, dini veya kıyafetiyle ilgili olabilir.²

Burada dikkat edilmesi gerek noktalardan birisi de, söylenilen şeyin doğru olduğu takdirde gıybet sayılmayacağının sanılmasıdır. Bu tahmin, insanların en zayıf taraflarını oluşturur. Oysa az önce zikredilen hadisten anlaşılacağı üzere, bir kimse hakkında, hoşlanmayacağı bir şeyi onun gıyabında söylemek, doğru olduğu zaman gıybet, yalan olduğu zaman hem gıybet hem iftiradır. Söylenilen şey yalan olduğunda iki katlı çirkin bir günah işlenmiş olur.

Ayette gıybet yapmanın ölü etini yemeye benzetilmiş olması Kur'an'ın belagat ve icazını göstermesi bakımından önemlidir. Zira ayette, gıybetten nefret ettirme hususunda birkaç açıdan mübalağa vardır:

1) Cümlelerin başında yer alan hemze istifhamı bildirir. Ancak takriri bir istifhamdır. Bu hemze gıybet edenlerin akıllarına hitap ederek gıybetle ilgili cümlede yer alan bütün kelimelere sirayet etmiştir. Hemze öncelikle, *“Sual ve cevap yeri olan aklınız yok mu ki, böyle çirkin bir işi yapmanıza müsaade eder?”* şeklinde bir soru sorarak, gıybet denen çirkin şeyin akıllıların işi olamayacağını nazara vermektedir.³

2) Son derece çirkin olan bir fiilin ilişkisi muhabbet (أَكْبَهُ) lafzıyla kurulmuştur. Bilindiği gibi muhabbetin yeri kalptir. Muhabbet lafzıyla, *“Sevmek ve nefret etmek yeri olan kalbiniz bozulmuş mu ki, böyle çirkin bir şeye cevaz veriyor?”* tarzında bir mübalağa yapılmıştır.⁴

3) Herhangi bir kimsenin değil de kardeşinin (أَخِيهِ) etini yemede şiddetli bir mübalağa gözetilmiştir. Yani, *“İnsaniyetiniz, şefkat ve merhametiniz yok mu ki, çok yönden kardeşiniz olan birisinin etini yiyorsunuz?”*⁵

4) Sadece et yemekle iktifa etmeyerek (مَيْتًا) lafzıyla ölü etinin yenilmesiyle yapılan benzetmede güçlü bir mübalağa vardır. Yani *“Ölü eti*

¹Alûsî, *Tefsir*, XXVI,158.

²Gazalî, *İhyauUlumi'd-Din* (Beyrut: 1356) , III, 140.

³Zemahşerî, *Keşşâf*, IV,373.

⁴Zemahşerî, a.y.

⁵Zemahşerî, a.y.

yemek gibi çok çirkin olan bir fiili işlemeye engel olacak vicdana sahip değil misiniz ki, kardeşinizin gıybetini yapıyorsunuz?”¹

5) (فَكَرِهْتُمُوهُ) “Tiksindiniz” lafzının sonda zikredilmesinde de güçlü bir mübalağa vardır. Yani, “Demek ki ölü etini yemekten tiksindiniz; o halde neden kardeşinizin gıybetini yapmaktan tiksiniyorsunuz?”²

Görüldüğü gibi bu ayet gıybetin haramlığı konusunda çok güçlü bir üslup seçmiştir. Bu ayetin nüzul sebepleri olarak çok ilginç rivayetler nakledilmektedir. Bu rivayetlerden birisi şudur:

Selma-i Fârisî bir seriyye esnasında iki adama hizmet etmekle yükümlüydü. Onlara su temin eder, yemeklerini getirir ve haberlerini merkeze ulaştırırdı. Bir gün Selman uyuya kalmıştı; arkadaşları onu aradıklarında bulamamışlardı. Selman’ın uykuda olduğunu görünce de, “Zaten Selman bundan başka bir işe yaramaz; karnını doyurur sonra yan gelip yatar” şeklinde onun aleyhinde konuştular. Nihayet Selman uyandı ve arkadaşlarının azığını almak üzere Resûlullah’ın (s) yanına gitti. Selam, “Ya Resûlellah, arkadaşlarım azık istiyorlar” dedi. Resûlullah (s), “Arkadaşların azığı ne yapacaklar? Onlar karınlarını doyurdular” buyurdu. Selman döndü ve Resûlullah’ın (s) dediğini arkadaşlarına söyledi. Onlar bu söze anlam veremediler ve hemen Resûlullah’ın (s) yanına gelerek, “Seni hak ile gönderene kasem olsun ki, şu kadar zamandan beri ağzımıza bir lokma girmedir” dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s), “Siz Selman’ın etini yediniz ya!” buyurdu. Rivayete göre ayet bu hadise üzerine nazil olmuştur.³

Kurtubî gıybetin kebairden (büyük günahlardan) olduğunu ve ittifakla haram sayıldığını ifade ederken,⁴ İmam Gazalî gıybetin sağairden (küçük günahlardan) olduğunu kabul eder.⁵ Bazı hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, bazı çeşitleri dışında gıybet kebairdendir. Ancak İmam Ahmed’in naklettiği bir rivayet, gıybetin sağairden olduğunu gösteriyor. Ebû Bekre anlatıyor: “Biz Resûlullah (s) ile birlikte bir mezarın yanından geçiyorduk. Resûlullah (s) iki kabre işaret ederek, ‘Bu ikisi azaptadır. Ancak büyük bir

¹Zemahşerî, a.y.

²Bediüzzaman, Mektubat, 22. Mektup, 1. Mebhasın hatimesi.

³İbn Kesir, *Tefsir* (Beyrut: 1987), IV, 216; Alûsî, *Tefsir*, XXVI, 159.

⁴Kurtubî, *Tefsir*, XVI, 337.

⁵Alusî, *Tefsir*, a.y.

şeyden dolayı azap görmüyorlar. Bevliden ve gıybetten dolayı azap görüyorlar’ dedi.¹

Gıybetin kebairden olduğunu iddia edenlere göre hadiste geçen “Büyük bir şeyden dolayı azap görmüyorlar” ifadesinin anlamı, “Yapılması zor ve büyük bir iş olan bir şeyden dolayı değil, yapılması kolay olan bir günahtan dolayı azap görüyorlar” şeklindedir. Müfessir Alusî’ye göre gıybetin bazı çeşitleri var ki bunlar Ekberü’l-Kebair’denir. Evliya ve ulemayı kötü lafızlarla gıybet etmek böyledir.²

Ayetin sonunda yer alan, (وَاتَّقُوا اللَّهَ) “Allah’a itaatsizlikten sakının” kısmı gösteriyor ki, gıybet eden kimsenin derhal tövbe etmesi, hem kendisi hem de gıybet ettiği kardeşi için istiğfarda bulunması gerekir. Fakat gıybet kul hakkı olduğu için ilk fırsatta gıybet ettiği kardeşiyle helalleşmesi gerekir. Nitekim nüzul sebebi olarak zikredilen bir diğer rivayet, helalleşmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

El-Makdisî’nin tahricine göre bir seriyye esnasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e hizmet eden zat uyumuştı. Onlar hizmetçiyi uykuda görünce, “Bu adamı kaldırın; ne kadar çok uykucuymuş bu!” deyip, azık alması için onu Resûlullah’ın (s) yanına gönderdiler. Hizmetçi Resûlullah’ın (s) yanına gelerek durumu bildirdi. Fakat Resûlullah (s), “Onlara azık yok, onlar azık yediler” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ve Ömer Resûlullah’ın (s) yanına gelerek, “Biz ne yedik ki Ya Resûlellah?” dediler. Resûlullah (s), “Siz kardeşinizin etini yediniz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a kasem ederim ki, onun etinin kalıntılarını dışlarınız arasında görüyorum” buyurdu. Bunun üzerine her ikisi, “Bizim için istiğfarda bulun Ya Resûlellah” dediler. Resûlullah, (s), “O kardeşinize gidin, o sizin için istiğfarda bulunsun” buyurdu.³

Gıybetin haram olmadığı bazı yerler de vardır. Mesela zalim sultanın arkasından konuşmak, yine açıkça fasıklık yapanın gıybetini yapmak haram değildir. Aynı şekilde tarif için söylenen sözler, keza sana danışan bir kişinin fayda ve zararı söz konusu olduğunda söylenen sözler de gıybet sayılmaz.⁴ Bir defasında Fatıma bt. Kays adında bir kadın Resûlullah’ın (s) yanına geldi.

¹Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 36.

²Alusî, *Tefsir*, XXVI, 160.

³Alusî, *Tefsir*, XXVI, 159.

⁴Kurtubî, *Tefsir*, XVI,338.

Biri Muaviye b. Ebu Süfyân'dan, diğeri Ebu Cehm'den gelen iki evlenme teklifi aldığını ve hangisiyle evlenmesinin daha iyi olacağını Resûlullah'a (s) sordu. Resûlullah (s), *"Muaviye fakirdir. Ebû Cehm'e gelince, o da karılarını çok döver"* buyurdu.¹

Görüldüğü gibi, bu olayda bir hanımın geleceği söz konusuydu. Kadın Resûlullah'a (s) danışmıştı. Resûlullah (s), iki sahabe hakkında, duyduklarında hoşlarına gitmese bile doğru bildiklerini söyledi. Kuşkusuz burada kadının geleceği söz konusu olduğu için söylenenler gıybet değildir.

Kâfiri gıybet etmekte Müslüman için üç türlü zarar vardır: Eziyet etmek, Allah'ın mahlûku olan bir kimseyi tenkis etmek ve vakit zayi etmektir. Zimmî olan kâfirler gıybet konusunda müminler gibi sayılırlar. Onları gıybet etmek haramdır. Kuşkusuz harbî kâfirin aleyhindeki sözler gıybet sayılmaz.²

Bütün bu açıklamalardan sonra gıybetin caiz olduğu yerler hakkında şöyle bir kural koymak mümkündür: "Gıybet, birisine fayda sağlayacak veya zararı önleyecek bir konuda, yani şeriata uygun bir amaç için caizdir."

11-Kavmiyetçilik Yapmamak

Hucûrât Suresinin öne çıkardığı en önemli âdâb-ı muâşeretten birisi de kavmiyetçilik yapmamak, yani ırkıyla ve nesebiyle övünmemektir. Kuşkusuz kavmiyetçilik, bir toplumdaki en büyük sosyal hastalıklardan birisidir. Irkı veya nesebiyle övünmek anlamına gelen kavmiyetçilik Kur'an'da birçok ayette şiddetle yasaklanmıştır. Hucûrât Suresi 13. Ayet şöyle:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ (عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekten bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır."*

Dikkat edilirse bu ayetten önceki ayette hitap müminlereydi. Bu ayette ise *"Ey İnsanlar"* diyerek hitap şekli değişmiştir. Bazıları, *"Ey İnsanlar"*

¹Ebû Davud, *Sünen*, Talak, 39.

²Alusî, *Tefsir*, XXVI, 160.

diye başlayan ayetler genellikle Mekke'dir düşüncesinden hareketle bu ayetin de Mekke'de nazil olduğunu, ancak hükmünün Medine'de geçerli olduğunu söylemişlerdir. Ayetin Mekke'nin fethi gününde nazil olduğunu ve bu yüzden Medenî bir sureye yerleştirildiğini söyleyenler de vardır.¹ Ayetin Mekke'nin fethi günü nazil olduğu hususu, nüzul sebebi olarak nakledilen rivayetlerden de anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi (النَّاسُ) lafzı, “unutmak” manasına gelen nisyandan alınmıştır. Bu noktadan hareketle Allah'ın, “Ey İnsanlar” şeklindeki hitabında şöyle bir mana vardır: “İnsanlar neden bir erkekle bir kadından yaratıldıklarını unutuyorlar? Kavmiyetçilik yapmak, asıllarını unutmalarından olabilir mi? Evet, insanların soylarıyla, nesep ve kabileleriyle övünmeleri asıllarının bir olduğunu unutmalarından ve bu konudaki gafletlerinden ileri geliyor. Çünkü kardeş olduklarını bilen müminler kavmiyetçilik yapamazlar.”

“Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık” hitabı kadın ve erkeğin fıtrat ve nesep itibarıyla eşit olduklarını gösterir. Madem insanlar fıtraten eşittirler, o halde birbirilerine karşı kavim ve kabileleriyle övünme hakları yoktur. Çünkü türleri birdir. Aynı türden olanların, “Ben senden daha üstünüm” demeleri akılsızlıktır.

Ayetin sebep-i nüzulü olarak zikredilen bir rivayete göre Resûlullah (s) Mekke'nin fethi günü Bilal-ı Habeşî'ye emrederek Kâbe'nin damında ezan okumasını söyledi. Bilal ezan okumaya başladı. Bilal'i Kâbe'nin üzerinde gören Mekkeli müşrikler şaşkın şaşkın bakakaldılar. Attab b. Said, “*Babamın ruhunu alıp da bugünü görmesine mani olan Allah'a hamd olsun*” dedi. Haris b. Hişam, “*Muhammed müezzin olarak bu siyah kargadan başka adam bulamadı mı?*” dedi. Süheyl b. Amr, “*Eğer Allah bir şeyi murad ederse onu değiştirir*” dedi. EbûSüfyan ise, “*Ben bir şey söylemeyeceğim. Korkarım ki göklerin rabbi Muhammed'e haber verir*” dedi. Cebrail hemen Resûlullah'ın (s) yanına gelerek konuşulanları ona aktardı. Resûlullah (s) onları teker teker çağırarak sordu. Hepsini de ikrar ettiler. Bunun üzerine bu aye azil oldu.²

Ayetten anlaşılabileceği üzere insanların farklı kabileler ve milletler halinde yaratılmış olmaları bir gerçektir. Ancak bu farklılığın sebebi insanlar

¹Zerkeşî, *el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an* (Kahire: 1967), I, 188.

²Kurtubî, *Tefsir*, XVI, 340; Alusî, *Tefsir*, XXVI, 161.

arasında bir husumet ve tefahür/övünme fikrinin yerleşmesi değildir. Aksine, insanların farklı milletlere ayrılması tanışma, yardımlaşma ve dayanışma esprisine dayanmaktadır. İnsanlar arasındaki bu farklılığı “tanışma ve dayanışma” (teâruf) aşısından değerlendiren düşünce sadece İslam’a mahsustur. Bu yüzden ırkıyla, nesep ve kabilesiyle övünmek İslam’da ayıp sayılmış ve cahilye dönemine ait bir gelenek olarak kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber (s) veda hutbesinde şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Biliniz ki, rabbiniz birdir; babanız da birdir. Hepiniz Âdem’densiniz, Âdem de topraktır. Allah’ın yanında en makbul olanınız ondan en çok korkanınızdır. Arabın aceme, siyahın kırmızıya veya kırmızının siyaha üstünlüğü ancak takva ile dir.*”¹ Bu hadisin yanı sıra soy ve kabile ile övünmenin haram olduğunu bildiren çok sayıda hadis vardır.

“*Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır*” cümlesi insanların böbürlenmek ve ırkıyla övünmek için milletlere ayrılmadığının en açık ifadesidir. Yani, gerçek üstünlük ve şeref ırkla, kabileyle ve soy-sopla değil, Allah’tan korkmak ve ona itaat etmektir.

Bu dünyaya gönderiliş gayesine göre hareket edilip edilmediğini gösteren en temel ölçü takvadır. Zira takva ancak günahlardan uzak durmakla ve salih amellerle olur. Allah’ın yanında hatta insanlar arasında itibar görmek isteyenler takvada ileri gitmelidirler.

Ayet ırkçılığın kendini iki şekilde göstereceğine işaret etmektedir. Bunlardan birisi müspet ırkçılıktır ki (لَتَعَارَفُوا) ile ifade edilmiştir. İkincisi menfi ırkçılıktır. Menfi ırkçılık başka ırkları yok sayarak kendi ırkının üstünlüğünü iddia etmekle olur ki bu da ayetin mefhum-u muhalifiyle yasaklanmıştır. Yani (لَتَعَارَفُوا)’dan şu mana da çıkıyor: (اِي تَعَارَفُوا مَنَاسِبَاتِ الْحَيَاةِ الْإِجْتِمَاعِيَةِ فَتَعَاوَنُوا) “Yani sosyal hayatın gereklerini tanıyıp dayanışma gösterip yardımlaşmanız için; birbirinizi inkar etmeniz ve kavga etmeniz için değil...”²

¹Buhârî, *Sahih*, Hac, 132; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 230.

²Said Nursî, *Mektubat* (İstanbul : Zehra Yay.,1998),364.

Ancak ırkıyla veya kabilesiyle övünmek tarzındaki davranış Türkçede menfi anlamda “İrkçilik” şeklinde ifade edilmiştir. İrkçiliğin kendini üstün görme ve ırkıyla övünme şeklindeki menfi tutumu, başka ırkları yok saymayı netice verir ki, böyle bir düşünce başka ırklara saldırmaya sebep olduğu için İslam’ın nazarında merduttur.

Sonuç

Allah Kur’an’da müminlerin kardeş olduğunu ilan etmiştir. Bu müstesna vasıf müminlere lütfedilmiştir. Din kardeşliği gerçekten büyük bir avantajdır. Kuşkusuz din kardeşliğinin odak noktası imandır. Bu yüzden âdâb-ı muâşeret kurallarını öğreten Hucurat Suresi önce Allah’a ve onun Resulüne saygı göstermekle söze başladı. Arkasından Müslümanlar için büyük bir avantaj olan İslam kardeşliğine zarar verecek davranışlardan uzak durmayı öğütledi.

Bilindiği gibi dil insanda çok önemli bir organdır. Hatta Muallakat şairlerinden olan Züheyr b. Ebû Sulmâ bir beytinde şöyle der: (لسان الفی نصف) “Kişinin dili, onun şahsiyetinin yarısıdır; diğer yarısı da kalbidir. Geride sadece et ve kandan ibaret bir şekil kalır.” Hz. Peygamber’in (s) hadislerinde zinanın dile de nispet edilmesi,¹ ayrıca fitne çıkarmak hususunda dilin kılıca benzetilmesi² dilin toplumda ne kadar önemli bir barış ya da bozgunculuk aracı olduğunu göstermektedir. Biri diğerinden daha tehlikeli olan bir takım toplumsal afetlerin dil ile yapılıyor olması, dili muhafaza altına almanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Alay etmek, kötü lakap takmak, su-i zanda bulunmak, tecessüs edip ayıpları araştırmak, gıybet etmek ve ırkıyla övünmek... Bütün bunlar İmam Gazalî tarafından dilin afetlerinden kabul edilmiştir.³

Kızgınlık ve şiddetten sakınarak yumuşak huylu olmak, dostluğa önem vermek, hakkına razı olmak, yapılan iyiliklere karşı teşekkür etmek, bir işte azim ve sebat sahibi olmak, günahlardan kaçınmak, başkalarını kötülemekten kaçınmak, kendini üstün örmemek, yaptığı iyilikleri başa kakmamak, ağır başlı ve vakur olmak, herkes hakkında hayır dilemek, yardımsever olmak... Bütün bu âdâb-ı muâşeret kuralları Hucurât Suresinde

¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 372.

² Tirmizî, *Sünen*, Fiten, 16.

³ Gazalî, *İhya*, III, 150.

yer alan ayetlerin siyak ve sibakından ve Kur'an'da yer alan diğer birçok ayetten anlaşılmaktadır.

İslamiyet farklı kavimleri ve ırkları birleştirip kaynaştıran bir anlayış geliştirmiştir. “Müslümanlar kardeştir”, “Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur”, “Üstünlük ancak takva ile dir” şeklindeki gerçekler, İslam toplumunu nefret, adavet ve husumetten uzaklaştırıp kardeşlik ve muhabbet atmosferine sevk etmiştir. Kuşkusuz insanın kendi ırkını sevmesi başkalarını yok sayıp onlara düşmanlık yapmasının bir sebebi olamaz. Başka bir deyimle, insanın kendi milletini sevmesi için birçok haklı gerekçesi olabilir. Aynı dili konuşmaları, aynı gelenek ve göreneklere sahip olmaları ve aynı toprağın insanı olmaları birer gerektir. Fakat kendi milletimi seveyim derken, başka ırkları yok saymak, onları inkâr etmek İslam'ın adab-ı muâşeret kurallarına aykırıdır.

Kaynaklar

- Alusi, Şhabu'd-Din Mahmud. *Ruhu'l-Maanî*. Beyrut: tarihsiz.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: 1985.
- Beydavî, Kadı Abdullah b. Ömer. *Envarü't-Tenzil*. Mısır: 1985.
- Buhari, Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: tarihsiz.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'a's es-Sicistânî. *Sünen*. İstanbul: tarihsiz.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kura'n Dili*. İstanbul: 1970.
- Fazlullah el-Cilâlî. *Tevhidü Edebi'l-Müfre*, Kahire: 1388.
- Gazalî, Muhammed. *İhyau Ulumi'd-Din*. Mısır: 1356.
- İbn Hacer el-Askalanî. *el-İsabe Fi Temyizi's-Sahabe*. Beyrut: tarihsiz.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fadl İsmail. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*. Beyrut: 1987.
- İbn Maceh, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. Mısır: tarihsiz.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed. *el-CamiuLi-Ahakami'l-Kur'an*. Beyrut: tarihsiz.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta*. Mısır: tarihsiz.
- Mevdudî. *Tefhimü'l-Kur'an*. İstanbul: Hilal yayınları, 1995.
- Müslim b. Haccac. *el-Camiu's-Sahih (İmam Nevevi Şerhi ile birlikte)*. Beyrut: tarihsiz.
- Rağîb el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredatü'l-Kur'an*. İstanbul: 1986.
- Razi, Fahrudin. *Mefatihü'l-Ğayb*. Tahran: tarihsiz.
- Said Nursî, *Mektubat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1998.
- Seyyid Kutub. *Fi Zilali'l-Kur'an*, Darü's-Şurûk. Beyrut: tarihsiz.

Şafii, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. Kahire:1979.

Taberi, Muhammed b. Cafe. *Camiu'l-Beyan Fi Tefsiri Âyi'l-Kur'an*. Beyrut: 1975.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. Musa. *Sünen*. İstanbul: tarihsiz.

Zemahşerî, *el-Keşşaf*. Tahran: tarihsiz.

Zerkeşî, Bedrüddin. *el-Burhan Fî Ulumi'l-Kur'an*. Kahire : 1967.